

*Гоцуляк Н. Є., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка (м. Київ)*

ПРЕДМЕТНО-ОПЕРАЦІЙНІ ТА СМИСЛОВІ РІВНІ МЕТОДИЧНИХ УМІНЬ ВИКЛАДАЧА ІНОЗЕМНОЇ МОВИ В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ НИМ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу структури методичних умінь викладача іноземної мови на предметно-операційному та мотиваційно-смысловому рівнях.

Ключові слова: методичні уміння, викладач іноземної мови, предметно-операційний рівень, мотиваційно-смысловий рівень.

Статья посвящена анализу структуры методических умений преподавателя иностранного языка на предметно-операциональном и мотивационно-смысловом уровнях.

Ключевые слова: методические умения, преподаватель иностранного языка, предметно-операционный уровень, мотивационно-смысловой уровень.

The article is devoted to the analysis of foreign language teacher's methodological skills structure at the subject-operational and motivational levels.

Key words: methodological skills, foreign language teacher, subject-operational level, motivational level.

Вступ. Успішне вирішення завдань, що постають у цей час перед системою іншомовної освіти, значною мірою залежить від рівня професійної креативності та майстерності викладача іноземної мови. Незважаючи на певну стабільність мовної системи, зміна соціального контексту вивчення іноземної мови, а також цілей і завдань навчання потребують від педагога постійно переглядати сформовані в колишньому досвіді методи й прийоми викладання та освоювати нові способи подання мовного матеріалу, адекватні конкретним цілям і обставинам навчального процесу. Перед педагогом постає нагальна потреба безперервного підвищення своєї професійної кваліфікації, розвитку своєї педагогічної діяльності. Основною проблемою на шляху вдосконалення педагогічної майстерності для викладача іноземної мови, як показують дослідження багатьох психологів, педагогів і методистів, є недооцінка значущості рівня предметної компетентності, складовими якої є психологічна, методична та фахова підготовка викладача іноземної мови. Перш за все це стосується питань методики викладання. У багатьох випадках недостатнє прагнення до самоосвіти й удосконалення своєї діяльності, неготовність до критичного переосмислення й корегування методичної системи протягом багатьох років, складний набір „зручних” прийомів, способів

розкриття змісту навчального матеріалу, його закріплення й контролю, нездатність педагога здійснювати відновлення й поповнення методичного „багажу” за рахунок нових елементів стають непереборними бар'єрами для професійного розвитку викладача іноземної мови.

Мета статті – обґрунтування структури методичних умінь викладача іноземної мови на предметно-операційному та мотиваційно-смысловому рівнях.

Викладення результатів дослідження. Один з напрямків аналізу структури діяльності викладача репрезентують роботи З. Ф. Єсаревої, Г. А. Засобиної, Н. В. Кузьміної Г. Б. Скока та ін. Учені, розробляючи теорію психологічної структури педагогічної діяльності, стверджують, що психологічна структура педагогічної діяльності – це взаємозв'язок, система й послідовність дій педагога, спрямованих на досягнення поставлених цілей шляхом вирішення професійно-педагогічних завдань [1; 7; 8]. Автори використовують різну термінологію (блоки, компоненти, композиційний базис, складові, сторони, аспекти, специфічні характеристики й т.д.), але мають на увазі, як правило, ті ж самі елементи або компоненти структури.

Н. В. Кузьміна у структурі педагогічної діяльності виділяє п'ять компонентів. Кожний із цих компонентів має свою

характеристику, при цьому дослідниця докладно описує перелік конкретних умінь, які забезпечують успіх цих аспектів діяльності викладачів [7].

Деякі інші напрями аналізу діяльності педагога репрезентують роботи С. І. Архангельського і Г. І. Хозяїнова. У цих роботах основою педагогічної діяльності визначено навчальну діяльність [2; 11]. Вона, на думку зазначених авторів, включає такі види: планування; передача знань, умінь, навичок; організація навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів навчання; контроль за ходом навчання й перевірка засвоєння змісту; педагогічне діагностування; корекція навчального процесу. Відповідно до цього підходу, у структурі педагогічної діяльності домінуючим є такий компонент, як організація пізнавальної діяльності суб'єктів навчання. Це, за словами Г. І. Хозяїнова [11], підсилює, робить цілеспрямованими інші види навчальної діяльності педагога. Особливістю цього напрямку можна вважати практичну спрямованість на безпосередню діяльність викладача. Метою розробленої в рамках зазначеного підходу програми вдосконалення педагогічної діяльності є вивчення загальних особливостей об'єкта навчальної педагогічної діяльності, процесу навчання й діяльності викладача. При цьому важливе значення надається самонавчанню й самовихованню педагога. Однак при цьому між теорією розвитку педагогічної майстерності й конкретною діяльністю викладача-предметника залишається великий розрив, тому що, за словами самих же авторів, конкретна методична інтерпретація загальних дидактичних концепцій – це дуже складна справа, і вона не завжди по силі пересічному викладачеві.

Серед авторів, що аналізують діяльність педагога на основі професіограм, важливе значення мають роботи В. О. Сластьоніна. Учений досліджує педагогічну діяльність на рівні таких складових, як особистісні й професійні педагогічні якості, основні вимоги до психолого-педагогічної підготовки, зміст методичної підготовки за фахом, обсяг і зміст спеціальної підготовки [9]. Деякі автори пропонують комплексну професіограму педагога, де крім чисто психологічних характеристик вказують також на соціальні, технологічні, економічні,

медико-гігієнічні компоненти педагогічної праці у цілому [1; 4]. Останнім часом досить поширеною стала аналітична професіограма, у якій подаються не окремі характеристики компонентів педагогічної діяльності та професійно-важливих якостей педагога, а узагальнені нормативні й морфологічні показники структури професії й педагогічної діяльності. Ще один досить важливий тип професіограм – професіограми-завдання, які містять ті завдання, що їх зобов'язаний вирішувати у своїй діяльності викладач. Основою модуля тут є професійне завдання, що його вчені трактують як самостійне ціле і як елемент у структурі діяльності педагога.

Ще один напрям аналізу педагогічної майстерності виділяє два полярних рівні: “майстер”–“немайстер” педагогічної справи. При цьому докладно аналізуються найбільш яскраві характеристики діяльності “майстрів”, які й позиціонуються як базові ознаки педагогічної майстерності. Зазначені характеристики-ознаки є своєрідними орієнтирами для викладачів, що прагнуть вдосконалити свою професійну діяльність.

Сьогодні у педагогії та психології виділяють три рівні педагогічної діяльності: педагогічна майстерність, педагогічна творчість та педагогічне новаторство. Педагогічна майстерність характеризується тим, що викладач усвідомлено і гнучко застосовує на практиці сталі прийоми, методи і форми навчання й виховання. Педагог самостійно обирає завдання, оригінально будує заняття, використовуючи різні види тренувальних вправ, спеціально підбирає різноманітний дидактичний матеріал, що сприяє підвищенню ефективності навчання. При цьому викладач, що досяг рівня майстерності, не створює нічого принципово нового, хоча постійне застосування добре відомих прийомів і методів піднімає його діяльність до рівня справжньої майстерності, що дозволяє досягати стабільних високих результатів.

Педагогічна креативність передбачає впровадження в своїй професійній діяльності принципово нових елементів. Викладач створює свою систему роботи, що відрізняється оригінальними прийомами навчально-виховної роботи зі студентами, підбором оригінальних, авторських, принципово нових дидактичних засобів щодо окремих розділів досліджуваних

курсів. Про викладацьку креативність мова йде, коли педагог привносить у традиційну систему навчально-виховної роботи щось нове, оригінальне, що сприяє підвищенню ефективності педагогічної діяльності.

Педагогічне новаторство – це вищий рівень професійної креативності. Для нього характерний пошук принципово нових шляхів якісного відновлення всього навчально-виховного процесу. Новаторство завжди передбачає глибинні зміни педагогічної технології, корінний перегляд педагогічної теорії. Відмінними рисами професійного новаторства педагога є: внутрішня потреба в педагогічній креативності, стійкий інтерес до теорії педагогічної діяльності, спрямованість на розробку нових інформаційних технологій, педагогічних інновацій, висока стійка результативність педагогічної діяльності.

Подібний аналіз структури діяльності вищого рівня майстерності, як і критерії оцінки професійної діяльності викладача, є спробою опису ідеальної педагогічної діяльності, створення певної моделі цієї діяльності, еталона, до якого повинен прагнути викладач при підготовці й удосконаленні своєї професійної діяльності. Ці характеристики визначають кінцеву мету такого устремління викладача, вони дозволяють визначити головний напрям, але залишають без уваги сам процес розвитку педагогічної діяльності та її цілісність, не виявляють провідного, системотвірного компонента цієї діяльності, цілеспрямований вплив на який допоміг би перевести цю саму діяльність на більш високий рівень, а самому педагогові стати справжнім професіоналом сьогодення, майстром своєї справи.

Відповідно до вимог системного підходу, професійну діяльність будь-якого фахівця потрібно розглядати в єдності діяльнісного й особистісного проявів: як якісну характеристику суб'єкта діяльності, що свідчить про високу професійну кваліфікацію й компетентність, ефективні професійні навички й уміння, володіння сучасними й адекватними способами вирішення професійних завдань та дозволяє працювати на високому рівні продуктивності; як якісну характеристику суб'єкта діяльності, що відображає високий рівень розвитку професійно-важливих індивідуально-ділових якостей, інваріант професійної діяльності, мотиваційну сферу й

ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток фахівця.

У структурі діяльності викладача іноземної мови можна виділити два компоненти: предметно-операційний і мотиваційно-смысловий. Основою предметно-операційної сфери діяльності викладача є знання, уміння, навички. Структура знань педагога, необхідних для успішності його професійної діяльності, включає систему загальнокультурних, спеціальних, психологічних, методичних знань. При цьому, як зазначає О. Ф. Волобуєва, структура знань викладача іноземної мови відрізняється від структури знань в інших лінгвістичних професіях насамперед тим, що це знання є педагогічним і його потрібно розглядати як цілісну й систематизовану сукупність даних про науку, навчальний предмет з метою раціонального вирішення педагогічних завдань [3]. Ураховуючи загальний підхід до структури педагогічних знань й особливостей процесу розвитку педагогічної діяльності, можна виділити такі десять компонентів знань викладача іноземної мови: знання з мовознавства; дидактико-методичні знання; знання про методи навчання іноземної мови; психолого-педагогічні знання; психолого-методичні знання; знання про прийоми й засоби навчання іноземної мови; знання про психолого-педагогічні методи дослідження; знання про виховання в процесі навчання іноземної мови; знання про країну й культуру іноземної мови; знання викладача про себе як суб'єкта педагогічної діяльності.

Що стосується володіння викладачем прийомами й засобами навчання іноземної мови, мова йде про вміння педагога, що включене в дію. З огляду на це основними компонентами володіння викладачем прийомами й засобами навчання можна вважати: використання методів навчання іноземній мові; підбір матеріалу для вивчення; використання методів психолого-педагогічного впливу; врахування психолого-лінгвістичних особливостей при підборі вправ; використання знань про культуру країни іноземної мови; підбір прийомів і засобів навчання; врахування виховних можливостей різних аспектів навчання іноземної мови; використання в роботі досягнень педагогів-новаторів. На думку багатьох авторів (Д. М. Завалишина,

Б. М. Кедров, В. Д. Шадриков та ін.), всі ці вміння й навички можна позначити трьома основними вміннями: вміння переносити відомі знання, варіанти рішення в умови нової навчальної ситуації; вміння знаходити в кожній ситуації нове рішення; вміння створювати нові елементи методичних знань та ідей і конструювати нові прийоми рішення в новій навчальній ситуації.

Основа мотиваційно-сміслової сфери діяльності викладача іноземної мови – мотиви, потреби й ціннісні орієнтації діяльності, а також професійна самосвідомість його як фахівця. Численні дослідження мотиваційної сфери педагогічної діяльності показали, що визначальними в діяльності викладача іноземної мови є такі групи мотивів, як: мотиви, що виражають потребу в тому, що є основним змістом професії; мотиви престижу; мотиви саморозкриття й самоствердження педагога в професії; мотиви, що виражають особливості самосвідомості особистості в умовах взаємодії із професією; мотиви, пов'язані із зацікавленістю педагога в зовнішніх атрибутах професії [1; 5; 12].

Викладач іноземної мови є, насамперед, фахівцем із вищою освітою, а тому в першу чергу його діяльність повинна відповідати вимогам, що висуваються до рівня підготовки випускників мовних і педагогічних вузів за фахом „Викладач іноземної мови”. Державний стандарт вищої професійної освіти за напрямком підготовки фахівців в сфері іноземних мов визначає вимоги до викладача через перелік основних операційних умінь. Для вирішення практичних професійних завдань викладач іноземної мови повинен уміти здійснювати такі види діяльності, як: організаційно-управлінська, науково-дослідна, проектна, науково-методична. При цьому він повинен мати актуалізовані знання з методики викладання іноземних мов, фундаментальних положень лінгвістики й теорії іноземної мови, а також володіти комунікативними компетенціями іноземною мовою.

У цілому професійно-орієнтовані вміння викладача іноземної мови можна розділити на такі групи: професійно-мовні вміння; професійно-комунікативні вміння; методичні вміння. Володіння викладачем професійно-мовними вміннями означає, насамперед, професійне володіння іноземною мовою. Відповідно до

державного стандарту професійне володіння іноземною мовою передбачає здатність співвідносити понятійний апарат вивчених дисциплін з реальними фактами і явищами професійної діяльності, вміння творчо використовувати теоретичні положення для вирішення практичних професійних завдань, володіння системою знань про зв'язок мови й культури народу, про національно-культурну специфіку країн іноземної мови й своєї країни, а також практичне володіння системою іноземної мови й знання принципів її функціонування щодо різних сфер мовної комунікації.

Відповідно до позиції І. І. Халєєвої, професійне володіння іноземною мовою можна розглядати як такий рівень володіння мовою, що характерний для “освіченого носія цієї мови” [10, с. 64]. Йдеться про володіння викладачем мовною й концептуальною системами мови та іншої культури. Таке прилучення до мовної картини світу інофона передбачає оволодіння вербально-семантичним кодом цієї мови й пов'язане з побудовою в когнітивній системі людини вторинних когнітивних конструкцій – знань, що співвідносяться зі знаннями про світ представника іншої лінгвокультурної спільності.

Таким чином, професійне володіння мовою передбачає сформованість у викладача-фахівця “вторинної” мовної особистості, що володіє культурою іншомовного мовленнєвого спілкування. Основою “вторинної” мовної особистості як системного лінгвокогнітивного утворення є соціально-психологічна особистість взагалі. Її необхідно розглядати невід'ємно від навчання культурі іншомовного мовленнєвого спілкування, а її основною ознакою є мовна, лінгвокогнітивна свідомість. Це положення багато в чому свідчить про необхідність переосмислення вимог до рівня майстерності викладача через призму феномена “мовна особистість”. На мотиваційному рівні це передбачає розгляд особистості в найбільш загальному, глобальному соціально-психологічному сенсі, що закономірно, тому що мовна особистість є особистістю, що виражається в мові й через мову [3].

Ідею про необхідність формування в процесі навчання іноземної мови “вторинної” мовної свідомості, характерної

для носіїв цієї мови, підтримує багато науковців. Зокрема, П. Я. Гальперін мовною свідомістю народу як носія цієї мови називає сукупність мовних значень, що є способом специфічного для цього народу переломлення позамовної дійсності, виділення в ній певних сторін, характеристик, які в інших мовах не виділяються або виділяються інакше [5].

Мова як спосіб і знаряддя пізнання одночасно включає і специфічне мовне відображення дійсності в ідеальній формі, закріплене в мовних значеннях формальних структур кожної конкретної мови. Ці значення і способи діяльності, що їх розкривають, стають справжнім предметом усвідомлення при зіставленні рідної й іноземної мов. Все це свідчить про те, що зіставлення й диференціювання окремих явищ при оволодінні іноземною мовою передбачає “переусвідомлення”, тобто усвідомлення того, як один і той же предметний зміст носії певної мови усвідомлюють по-різному [4, с. 105]. Це положення й визначає значимість мовної свідомості в процесі здійснення інтеркультурної комунікації та у процесі навчання іноземної мови в мовному й педагогічному вузах. Таким чином, оволодіння специфікою мовної свідомості є найважливішою характеристикою професійного володіння іноземною мовою, що, у свою чергу, визначає рівень професіоналізму викладача.

Необхідність формування комунікативної компетентності суб'єктів навчання як кінцевої мети навчання іноземних мов і культур у навчальних закладах визначає доцільність зарахування до професійно-значимих умінь викладача іноземної мови комунікативні уміння. Це означає, що викладач іноземної мови, який досяг рівня професіоналізму в своїй педагогічній діяльності, повинен володіти комунікативними компетенціями іноземною мовою.

Змістовною сутністю комунікативних компетенцій викладача іноземної мови є лінгвістичний, соціокультурний і прагматичний компоненти. Зміст лінгвістичного компонента – це знання фонологічних, лексичних, граматичних явищ і закономірностей іноземної мови як системи, включаючи когнітивну організацію й способи збереження знань про мовні

явища в професійній свідомості педагога, знання літературної норми мови, знання й уміння, пов'язані із застосуванням різних видів дискурсу в професійній діяльності, уміння здійснювати лінгвістичний аналіз художнього, наукового, науково-популярного, публіцистичного та офіційно-ділового текстів. Що стосується соціокультурного компонента комунікативних компетенцій викладача, та він передбачає знання національно-культурної специфіки вербальної й невербальної поведінки та уміння застосовувати ці знання в процесі комунікативної діяльності. Прагматичний компонент передбачає застосування викладачем у його професійній діяльності знань й умінь, пов'язаних з виявленням прагматичних параметрів висловлювання, мовної організації функціонально-стильових різновидів тексту. Зазначені комунікативні компетенції викладача іноземної мови можна конкретизувати через якісні вимоги до рівня володіння комунікативними вміннями у всіх видах мовної діяльності (аудіювання, говоріння, читання й письмо).

Володіння методичними вміннями означає, що викладач повинен не тільки мати високий рівень мовної й комунікативної компетентності іноземною мовою, але й володіти основами й принципами організації комунікативно-спрямованого навчання майбутніх фахівців як суб'єктів міжкультурної комунікації, а також володіти методами й методиками організації комунікативно- і культурно-орієнтованого проведення заняття.

Структура й характер методичних умінь викладача іноземної мови визначається функціями й завданнями його педагогічної діяльності. Як правило, кожне окреме вміння вимагає застосування знань різних сфер, до того ж саме за характером й рівнем сформованості методичних умінь судять про професійну майстерність викладача іноземної мови. Загальноприйнятим є структурування умінь щодо окремих компонентів педагогічної діяльності, із сукупності яких і складається методична майстерність: 1) проектувальні вміння (планування окремих занять, циклів, усього курсу); 2) адаптаційні вміння (пошук адекватних прийомів вирішення поставлених завдань залежно від умов діяльності); 3) організаційні вміння, що

Питання психології

залежать від видів робіт на занятті; 4) мотиваційні вміння, які забезпечують інтерес суб'єктів навчання до навчального процесу; 5) уміння контролю й самоконтролю; 6) дослідницькі вміння. Саме володіння викладачем іноземної мови професійно-мовними, комунікативними й методичними вміннями свідчить про високий рівень педагогічної майстерності й професійної креативності його діяльності.

Висновки. Таким чином, педагогічна креативність передбачає впровадження викладачем у своїй професійній діяльності

принципово нових елементів та виявляється на предметно-операційному та мотиваційно-смысловому рівні. Професійно-орієнтовані вміння викладача іноземної мови поділяються на такі групи: професійно-мовленнєві вміння, професійно-комунікативні вміння, методичні вміння, у свою чергу змістовною сутністю комунікативних компетенцій викладача іноземної мови є лінгвістичний, соціокультурний і прагматичний компоненти.

Література

1. Актуальные проблемы преподавания перевода и иностранных языков в лингвистическом вузе. – М.: Изд-во МГЛУ, вып. 423, 1996. – 118 с.
2. Архангельский, С.И. Учебный процесс в высшей школе. Его закономерные основы и методы / С.И. Архангельский. – М.: Высшая школа, 1980. – 368 с.
3. Волобуєва, О.Ф. Формування професійно-комунікативної спрямованості у слухачів мовної спеціальності військових вузів (психолого-лінгвістичний аспект). – дис. канд. психол. н. /О.Ф. Волобуєва/ Хмельницький, Академія ПВУ ім. Б.Хмельницького, 1999. – 195 с.
4. Гальперин, П.Я. Психология как объективная наука. Избр. психол. тр. АПСН / П.Я. Гальперин. – М.: Ин-т практ. псих-и, 1988. – 480 с.
5. Гальперин, П.Я. Языковое сознание и некоторые вопросы взаимоотношения языка и речи /П.Я. Гальперин// Вопросы философии. – 1977. – № 4. – С.95–101.
6. Кедров, Б.М. О теории научного открытия /Б.М. Кедров/ Сб. “Научное творчество”. – М.: Наука, 1969. – С.44-52.
7. Кузьмина, Н.В. Очерки психологии труда учителя: психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности / Н.В. Кузьмина. – Л.: ЛГУ, 1967. – 183 с.
8. Скок, Г.Б. Как проанализировать собственную педагогическую деятельность / Г.Б. Скок. – М.: Пед. об-во России, 2000. – 100 с.
9. Слостенин, В.А. Профессиональная деятельность и личность педагога /В.А. Слостенин// Педагогическое образование и наука. – 2000. – №1. – С.37–38.
10. Халеева, И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи / И.И. Халеева. – М., 1989. – 236 с.
11. Хозяинов, Г.И. Некоторые аспекты функционального подхода к обучающей деятельности педагога / Г.И. Хозяинов. – М.: МГЛУ, 1981. – 125 с.
12. Шадриков, В.Д. Педагогическая рефлексия учителя / В.Д. Шадриков. – Уфа: УНУ РАН, 2000. – 148 с.